
УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

О. Л. ЯРЕМЕНКО,
*професор, доктор економічних наук,
завсектором інституціональної економіки
ДУ “Інститут економіки
та прогнозування НАН України”,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна*

OLEH YAREMENKO,
*Professor, Doctor of Econ, Sci.,
Head of the Sector of Institutional Economics,
Institute for Economics
and Forecasting of the NAS of Ukraine,
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine*

УДК 338.24.021.8

СУПЕРЕЧЛИВИЙ ВПЛИВ ІНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Охарактеризовано вплив інституційних реформ на поточну та довгострокову ефективність господарських систем. Показано, що в період інтенсивних реформ країна втрачає частину свого інституційного імунітету, стає аномально відкритою для зовнішніх деструктивних впливів. Доведено, що під час реформ відбувається зростання соціальної ентропії, а найбільшим ризиком екзогенних змін є руйнування ідентичності й втрата суб'єктності.

Ключові слова: інституційні реформи; ринковий фундаменталізм; презумпція ефективності; ціннісна ідентичність; економічний суверенітет; екзогенізація розвитку.

Бібл. 17; табл. 1.

UDC 338.24.021.8

CONTROVERSIAL INFLUENCE OF INSTITUTIONAL REFORMS ON THE FUNCTIONING OF THE ECONOMY

The influence of institutional reforms on the current and long-term effectiveness of economic systems is characterized. It is shown that during the period of intensive reforms a country loses part of its institutional immunity and becomes abnormally open to external destructive impacts. It is proved that during the reforms there is an increase in social entropy and the greatest risk of exogenous changes is the destruction of identity and the loss of subjectivity.

Keywords: institutional reforms; market fundamentalism; presumption of efficiency; value identity; economic sovereignty; exogenization of development.

References 17; Table 1.

© Яременко Олег Леонідович (Yaremchenko Oleh), 2018; e-mail: yaremchenkooleg2@gmail.com.

Загальна кількість інституційних реформ, що проводилися в економіці України за роки незалежності, є більше ніж достатньою. Проте загальні результати цих реформ є незадовільними. Зазвичай причини низької ефективності інституційних реформ в Україні пов'язують з непослідовністю дій влади, її корупційністю, сильними реліктами патерналізму у відносинах між суспільством і державою, тобто із зовнішніми щодо змісту самих реформ обставинами. Водночас неможливо не помітити, що такі самі особливості середовища мали місце в багатьох інших країнах, які активно впроваджували власні ринкові реформи і змогли вийти на траєкторію більш-менш стійкого соціально-економічного розвитку. Можливо, справа не тільки у середовищі, а ще й у самих реформах як таких?

Реформи впливають на ефективність економіки через механізми мобільності ресурсів, очікувань, довіри, динаміки тіньового сектору та корупції, ступеня економічної свободи та загальної інноваційної спроможності економіки. Характер і зміст цих впливів є суперечливими, а іноді невизначеними. Тому, плануючи “чергову хвилю” реформ, є сенс враховувати специфічні особливості зв'язку змін в інституційному середовищі з процесами функціонування та розвитку економіки.

До останнього часу найбільша увага при теоретичному аналізі реформ приділялася трансформаційним процесам у країнах, що формують ринкову економіку і пристосовуються до умов глобального співробітництва і конкуренції. Відомі праці таких авторів, як К. Перес [1], А. Алезіна [2], М. Бліз [3], Д. Норт [4], Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон [5], Ф. Каселлі, Н. Дженнайолі [6], присвячені аналізу інституційних змін з точки зору універсальних критеріїв економічної ефективності та історичного успіху, які сьогодні демонструють не лише країни Заходу, а й найбільш успішні країни Сходу та Півдня. Прихованою передумовою такого підходу є розуміння глобалізації як неминучої уніфікації на основі конкурентного відбору найефективніших форм інституційного устрою: що було запорукою отримання бажаних результатів в одних країнах, може вивести на шлях сталого розвитку й інші держави. Водночас неминучість позитивної уніфікації в умовах формування глобального технологічного, ринкового та соціокультурного простору визначала первинність інституційного підпорядкування реформ у країнах, що відстали, найкращим існуючим зразкам. Особливо в цьому плані виокремлюються фундаментальні порівняльні дослідження Д. Аджемоглу, який запропонував чіткі критерії та напрями інституційних реформ у країнах, що розвиваються.

Проте після кризи 2008–2009 рр. та Великої рецесії стало ясно, що наявність фундаментальних інституційних проблем не є монополією відсталіх країн. Безумовно ефективність тотальної відкритості національних економік та лібералізації глобальної торгівлі було поставлено під сумнів. Дедалі сильніше проявляє себе альтернативна модель глобалізації на основі економічного суверенітету, що по-іншому ставить питання пошуку джерел економічного розвитку. Відтоді активізуються дослідження проблем інституційних змін і реформ у розвинутих країнах. Для справедливості слід зазначити, що історична інституційна традиція ніколи не ігнорувала роль специфічних умов розвитку окремих країн у побудові ефективних інститутів, визначаючи необхідність прив'язування “трансплантованих” інститутів до місцевих ціннісно-інституційних структур. На це свого часу звернув увагу Д. Родрік [7], який виявив суперечливість й обмежену ефективність моделі глобалізації як процесу всеохоплюючої стандартизації. У чомусь близькими до цієї позиції є погляди П. Холла [8], який зафіксував присутність у процесах інституційних змін факторів, які не ідентифікуються в рамках раціональної моделі

інституційного розвитку. У цих та інших працях аналізуються альтернативність реформ, інституційні адаптації та зміни у формах реалізації влади, наголошується на позитивному сенсі різноманітності моделей інституційного устрою глобальної економіки.

У цьому контексті інтерес становить праця англійських дослідників “Політична економія політичної нестабільності та інституційних реформ” [9], у якій надано розгорнутий аналіз меж і ризиків інституційної інженерії у реформуванні економіки з урахуванням історичних тенденцій розвитку суспільства та держави. При цьому в сучасній теорії та практиці майже відсутній ґрунтовний розгляд суперечливих впливів реформ на функціонування економічної системи в умовах зрушень у критеріях та цілях глобального розвитку. На нашу думку, доцільно почати вивчення цих процесів з урахуванням певної винятковості економіки України як простору “безперервних реформ” уже протягом 26 років.

Отже, **мета статті** – теоретично дослідити впливи інституційних реформ на ефективність і стійкість економіки в контексті її еволюційних змін з урахуванням тенденцій посилення невизначеності цивілізаційного розвитку.

Реформи як об’єкт дослідження. Загальними моментами дослідження реформ, які зазвичай виносяться за дужки теоретичного аналізу, є такі: суб’єкт реформ, об’єкт, відповідальність та повноваження у специфічній соціальній сфері реформування; час реформування та його співвідношення з історичними інституційними ритмами господарської системи; ризики реформування як такого; динаміка соціальної ентропії у процесі реформування. В умовах спадної ефективності масових реформ повернення цих моментів у межі безпосереднього предмета дослідження може допомогти виявити критичні точки сучасних концепцій і практик реформування економіки.

Як було свого часу зазначено в економічній літературі [10], зазвичай реформам передують критичне зростання невизначеності, проявом якої слугують масові інституційні, ринкові й технологічні деструкції. Соціально-економічна невизначеність трактується як відсутність істотної та життєво необхідної інформації для прийняття рішень. Уразливим місцем такого трактування є апріорне припущення про безумовну наявність суб’єкта (суб’єктів), який може ухвалювати рішення на основі певних інформаційних процедур і нести відповідальність за їх наслідки. Проте сучасна ситуація десуб’єктивації господарських систем через відмову від відповідальності * не може розглядатись як брак інформації в буквальному сенсі, але за прямими і непрямими ознаками вона свідчить про посилення ендогенної та екзогенної невизначеності в економіці. Такі розриви, деструкції та проблеми майже не піддаються подоланню в рамках старої системи правил, фактичного розподілу повноважень та відповідальності учасників господарської системи, оскільки жоден із суб’єктів не вважає деструкції такими, що відносяться до сфери його відповідальності та повноважень.

В адміністративно-командній економіці радянського типу така проблема вирішувалася дуже просто: створювалося нове міністерство або комітет, які повинні були відповідати саме за цю проблему. В умовах вимушеної напіввідкритості

---

* Прикладами слугують явище анонімної економічної або інформаційної влади, відсутність належних інституційних механізмів відповідальності міжнародних фінансових інститутів, включаючи МВФ, ФАТФ та міжнародні рейтингові агентства, використання фінансових інновацій для максимального перекидання ризиків і відповідальності на третіх осіб, зловживання інститутом кредитора останньої інстанції.

радянської економіки кількість проблем зростала в геометричній прогресії, що закономірно породжувало справжній бюрократичний хаос у СРСР в останні десятиліття його існування. На щастя, у сучасній Україні такий спосіб адаптації до змін у середовищі є неможливим як через конкурентно-демократичні процедури функціонування державного організму в умовах розподілу влади, так і через тиск з боку зовнішніх інстанцій.

Вплив інституційних реформ на функціонування економічних систем є неозначним. Сучасна історія дає достатньо прикладів безумовно успішних реформ (Китай, Сінгапур); реформ, успішних у цілому (Чехія, Польща, Східна Німеччина); реформ, що не виправдали очікувань (Болгарія, Румунія); реформ, скоріше, неуспішних, ніж успішних (Росія); реформ провальних (Аргентина). Іноді буває так, що реформа визначається як помилкова, неуспішна, про неї намагаються забути, але через певний час виявляється, що її середньострокові наслідки є позитивними.

На наш погляд, проблема в тому, що реформи оцінюються з позицій самих реформаторів, які мають більш-менш чіткі критерії успіху цілеспрямованих змін і оцінюють результати відповідно до них. Уже в цьому приховано істотну гносеологічну проблему: чи є такий реформатор зовнішнім спостерігачем, або він спостерігає процес та його результати зсередини об'єкта змін. Цей момент є важливим. Те, що для зовнішнього спостерігача є незначними деталями, для безпосереднього учасника функціонування та розвитку саме цієї господарської системи, зануреного в історичний та соціальний контекст конкретної країни, може мати зовсім іншу цінність. Це має принципове значення для прийняття рішень щодо подальшого руху: чи слід стрімко подолати опір консервативних суб'єктів, чи слід шукати можливості їх залучення до нових інституційних умов відтворення економіки та соціальної системи. Швидкі й стійкі результати реформ іноді перебувають у різних площинах суспільного розвитку.

В основі сучасного підходу щодо предмета та цілей реформ уже багато років лежить принцип "презумпції ефективності" ліберального порядку, фундамент якого був закладений класичною політичною економією. Іноді відповідну модель економіки визначають як порядок, заснований на правилах [11], на відміну від порядку, який базується на прямому і (або) прихованому втручанні влади в діяльність економічних агентів. У канонічному вигляді принцип презумпції ефективності вільної конкуренції був обґрунтований у працях Ф. Хайєка та інших представників неолібералізму, які, визнаючи недосконалість такого порядку, як вирішальну його перевагу називали здатність генерувати, передавати, обробляти та використовувати майже нескінченні обсяги інформації для координації та інтеграції діяльності вільних у своїх рішеннях економічних суб'єктів. Сутність моделі *laissez faire* як світоглядного принципу реформ можна трактувати так: держава створює умови використання творчого хаосу економічної свободи, зіткнень, конфліктів та конкуренції в жорстких рамках інститутів у суспільних цілях.

Тривалий час внутрішні вади такої моделі – соціальна нерівність, руйнівні кризи, короткі горизонти рішень, генерування монополістичних структур та посилення їх економічної влади – вважалися відносно невеликою платою за її ефективність та гнучкість. Однак системні кризи останніх 20 років поставили під сумнів універсальну ефективність ліберального порядку в економіці, суспільстві та формуванні глобального устрою.

Проти ліберальної ідеології реформ спрацювало декілька факторів. З одного боку, досить часто успіху добивались азійські країни з авторитарним суспільним

ладом і великою участю держави в економічному розвитку. З іншого, у рамках західного економічного та ідеологічного істеблїшменту під тиском розбіжностей між реальністю і теорією визріло усвідомлення необхідності пошуку альтернатив поза ідеологією *laissez faire*. Дж. Сорос у праці “Криза світового капіталізму” [12] зазначав, що більшість людей, які вірять у дива ринку та необмеженої конкуренції, не розмовляють французькою. На його думку, більш адекватним французькому *laissez faire* є англійське *market fundamentalism*. Саме цей ринковий фундаменталізм і зробив систему світового капіталізму ненадійною. Дж. Сорос спростував детермінований зв’язок між ринковою системою і суспільною свободою, вважаючи ринковий фундаменталізм викривленням відкритого суспільства. На його думку, ринок потребує обмеження силою колективних рішень. Це є єдиним адекватним способом забезпечення загальних інтересів суспільства.

У підході Сороса привертають увагу декілька деталей. Він вважає, що у разі прийняття колективних рішень ми повинні ставити загальні інтереси вище від егоїстичних [12]. Головними є два слова: перше – “ми” і друге – “повинні”. Хто це – ми? І чому повинні? Якщо ми – це люди з однаковими цінностями та однаковим баченням актуальних і довгострокових цілей суспільства, то така система прийняття рішень у принципі може спрацювати. Але Сорос стоїть на позиції вільного вибору цінностей відповідно до концепції відкритого суспільства К. Поппера: люди, що мислять, самі вирішують, які цінності для них є справжніми [12, с. 130]. Крім того, він не враховує, що колективні рішення часто супроводжуються колективною безвідповідальністю. Без відповідей на ці запитання критика ринкового фундаменталізму не може розглядатись як альтернативна основа інституційних реформ.

Інститути як такі належать до тих умов господарської діяльності, які зазвичай виносяться за рамки безпосереднього економічного аналізу під рубрикою “за інших рівних умов”. Про це писав ще П. Самуельсон [13], коли підкреслював, що економікс не ігнорує важливість правил і моральних критеріїв, а фіксує їх як даність, яку корисно вважати незмінною в контексті граничних умов раціонального вибору для отримання належних аналітичних результатів. Трохи по-іншому ту саму думку висловив Дж.М. Кейнс [14], коли наголошував, що макроекономічна модель передбачає чіткі та незмінні інституційні обмеження щодо стимулів віддання переваги ліквідності, заощадженням та інвестиціям; у разі зміни цих стимулів та обмежень модель буде вже іншою.

Сама по собі зміна інституційних правил і стимулів виводить економічне дослідження у сферу онтологічної невизначеності: об’єкт втрачає чіткі межі і, як наслідок, можливість задовільного опису в концептуальних та операційних цілях суб’єктів, які повинні приймати відповідальні рішення. Потрібен інший інструментарій моделювання об’єкта, поведінка якого містила б сильнішу ймовірнісну складову, ніж у фіксованих інституційних умовах. Це означає, що інституційні реформи необхідно вивчати як особливе явище економічної дійсності, що потребує адекватних теоретичних підходів.

Сьогодні у дослідженні інституційних реформ в економіці можна умовно виокремити три підходи: описово-еволюційний (Д. Норт, К. Перес, Ч. Фримен), емпіричний (Д. Аджемоглу) і аналітичний (Ф. Каселлі, Н. Дженнайолі). Ці підходи розрізняються не лише інструментами, а й певними особливостями предметної сфери дослідження: описово-еволюційний підхід використовує довгі та довгострокові стійкі результати або ефекти інституційних реформ; емпіричний – концентрується на актуальних макроекономічних результатах реформ; аналітичний –

враховує зміни граничних умов функціонування ринкових механізмів, у тому числі ринку прав контролю та витрат входження на ринок з позицій впливу на ефективність використання ресурсів.

Такі відмінності у підходах не виключають, а передбачають ґрунтовну предметну і методологічну єдність досліджень. Усі вони як безпосередній предмет розглядають процес змін, а не функціонування господарських систем; дослідницькі методи не зводяться до традиційних підходів економікс, а є переважно інституційними; у висновках вони намагаються, за можливості, шукати баланс між загальним й особливим, між універсальними змістовими характеристиками і специфічними рисами інституційних реформ в окремих країнах і в конкретних історичних умовах.

Реформи в економіці як особливий тип інституційних змін. Загальна функція інститутів полягає у знятті невизначеності рішень економічних суб'єктів різного рівня, від індивідів та домогосподарств до корпорацій і держави. Чим усталенішими є норми та правила, тим більше можливостей є для інвестицій та ухвалення довгострокових стратегічних рішень. Тому, з одного боку, зміна інститутів – це те, що суперечить природі та соціальній місії інститутів як таких, а з іншого – інститути завжди відображають минуле системи, внаслідок чого закономірно відриваються від своєї діяльної основи. У відкритих системах цей розрив має тенденцію до поглиблення. Універсальною причиною інституційних змін є технологічний розвиток, який породжує нові ступені свободи і, відповідно, нові можливості для конфліктних зіткнень суб'єктів та нові потреби в мінімізації суспільних витрат і зниженні втрат від зайвої конфліктності в розподілі ресурсів.

Інституційні зміни і реформи нині обмежують можливості стратегічної поведінки, примушуючи суб'єктів виділяти час і ресурси на пристосування до нових правил. Зміни інститутів можуть бути як закономірними, так і випадковими. До випадкових можна віднести деградацію сталих інститутів під впливом природних катастроф, війн, технологічних стрибків. Причини змін можуть лежати як усередині системи, так і за її межами; бути як незворотними, так і зворотними; як повільними, так і швидкими.

Якщо інститути узгоджені з ідентичністю суспільства або нейтральні до неї, то вони здатні зберігати свою структуру і функції у нестійкому середовищі. Якщо інститути конфліктують з ідентичністю, вони є особливо уразливими до збурюючих впливів середовища. Найбільш узгодженими з ідентичністю суспільства і держави є еволюційні зміни або ендогенні реформи, які відображають внутрішній перерозподіл економічної влади, ринкові й технологічні зрушення в національній економіці.

Зміни інститутів можуть бути еволюційними (поступове розгортання внутрішнього змісту в зовнішні форми як поступове гетерогенне ускладнення) або революційними, стрибкоподібними, у вигляді відриву від попередньої системної якості інститутів та створення нової інституційної якості. У будь-якому випадку інституційні зміни містять істотний елемент невизначеності, який проявляється у коротко- або середньострокових ризиках падіння ефективності, а також у ризиках довгострокової стагнації системи. Найбільшим ризиком інституційних змін слід визнати руйнування ідентичності і повну втрату суб'єктності. Прикладом наслідків реалізації такого ризику можуть слугувати процеси тотальної соціальної деструкції в деяких країнах Екваторіальної Африки.

Специфічні короткострокові ризики інституційних змін полягають у можливості підриву їх адаптаційних, координуючих та інтегруючих функцій. У цьому випадку система вимушена або відразу стихійно переходить на нижчий щабель

рівноваги, або спробувати компенсувати дефіцит інтегровальних механізмів іншими, менш ефективними соціальними інструментами: прямим державним втручанням і адміністративним примусом або примітивними традиційними формами координації локальних ланок системи. У країнах з трансформаційною економікою проявом стихійного пристосування до інституційних змін, що конфліктують з ідентичністю, є зростання тіньового сектору.

Реформи як особливий тип інституційних змін не належать до еволюційного типу. Відповідно до цієї їх особливості, їх обтяжено всіма проблемами і недоліками стрибкоподібних інституційних змін, у тому числі ризиком ігнорування соціальних обмежень на їх швидкість, високою ймовірністю конфлікту з ідентичністю, зниженням загальної адаптивної та координуючої здатності системи.

Як показує досвід розвитку української економіки за останні 25 років, процеси реформування спричиняють неоднозначний вплив на ефективність і стійкість господарської системи. Це пов'язано з низкою ефектів, які зазвичай не беруться до уваги на стадії прийняття рішень щодо цілеспрямованих інституційних змін. По-перше, розкид траєкторій поведінки суб'єктів на певний час зростає, соціальна ентропія посилюється внаслідок пригнічення ціннісно-подібних інститутів. Суспільство та його економіка втрачають частину здатностей до цілісної поведінки та узгоджених реакцій через дію ефекту непередбачених наслідків. Цю закономірність реформування неможливо скасувати, хоча й можна спробувати послабити її дію. Про це наочно говорить практика пенсійних реформ у більшості країн, де вони проводились або проводяться [15].

По-друге, реформи як стан часткової або загальної перехідності завжди призводять до зниження поточної ефективності економічної системи через конфлікт між критеріями інституційної лояльності та економічної доцільності.

По-третє, відбувається додаткова диференціація суб'єктів системи на основі їх ставлення до реформ, очікуваних та фактичних результатів. Як наслідок, зростає конфліктність у розподілі ресурсів, доходів та ризиків, у механізмах розподілу ресурсів та доходів посилюється значення чинників економічної влади.

По-четверте, збільшуються трансакційні витрати, що проявляється у створенні додаткових запасів ліквідності, в тому числі й тіньової, зростанні корупції та (або) нарощуванні корупційного потенціалу.

По-п'яте, у результаті сукупної дії всієї суми цих факторів зростають процентні ставки, знижується інституційна довіра, падає інвестиційний попит, збільшується частка тіньового сектору.

Перелічені негативні процеси та ефекти спостерігаються доти, доки нові норми не перетворяться на звичні і стають надійним суспільним інструментом зняття невизначеності та адаптації. Про “спрацювання” проведених реформ можуть свідчити такі “дзеркальні” (у відношенні до названих груп проблем реформування) результати інституційних змін.

По-перше, зниження розкиду соціальних траєкторій, відновлення інституційно-структурного фактора прийняття рішень, взаємна адаптація нових норм та ціннісно-подібних інститутів, здатних залишатися стійкими на інтервалах, які, як мінімум, не коротші від тривалості K -циклу інституційної еволюції (50 років).

По-друге, про завершення періоду адаптації системи до нових інституційних умов свідчить відновлення її належної функціональності, показниками якої можуть слугувати темпи зростання ВВП, скорочення розриву між номінальним і потенційним ВВП, повернення інфляції в область припустимих або прийнятних

значень, відчутне пом'якшення конфлікту між функціональними та інституційними критеріями господарської поведінки: додержання вимог нової норми за рівнем вигідності, не нижчим або вищим, ніж порушення норми чи перехід в іншу інституційну зону, вільну від вимог цієї норми.

По-третє, норма починає діяти як суб'єктивно нейтральна: немає суб'єктів, що отримують стійку відносно вигоду або мають стійкі втрати від додержання норми. Це призводить до повернення конфліктності щодо розподілу ресурсів, доходів та ризиків у звичні межі. Вплив чинників економічної влади стає стійким, тобто не зростає.

По-четверте, трансакційні витрати припиняють зростання і повертаються до дореформеного або, у разі успішних реформ, навіть ще нижчого рівня. Корупційний потенціал економіки не збільшується, а зайві запаси ліквідності поступово інвестуються у дохідні активи.

По-п'яте, реальні ставки починають знижуватись, інфляція стабілізується, рівень заощаджень та інвестицій зростає, економіка переходить на усталену траєкторію скорочення частки тіньового сектору. Внутрішній ринок збалансовано розвивається, інноваційний попит зростає.

Ризики інституційних реформ в економіці є складною функцією часу та інтенсивності змін. З одного боку, реформи не повинні бути занадто швидкими та інтенсивними, оскільки всі окреслені негативні наслідки, що призводять до зростання ентропії економіки, посилюватимуть свою дію, аж до виникнення ризику фрагментації та розпаду системи, яка перевищила свій запас змінності. Але, з іншого, зайве зволікання із змінами може призвести до трагічного запізнення реформ, коли ситуація вже набула радикально інших ознак, що роблять заплановані реформи прямо шкідливими.

Іманентним ризиком українських реформ є посилення чинників внутрішньої невизначеності тією мірою, якою нові правила конфліктують з усталеними формальними і неформальними нормами, що мають безпосередній зв'язок з ідентичністю. Цей ризик може стати неприйнятним при переході на зовнішні зразки і стандарти.

Через невідповідність між внутрішніми і зовнішніми інституційними та структурними умовами етап переважно екзогенних реформ в Україні характеризується наявністю диспропорцій і суперечливими тенденціями. Зовнішні інститути не можуть зайняти місце внутрішніх, але водночас здатні істотно спотворювати власне інституційне поле господарської системи. Невизначеність розвитку якийсь час неминуче наростатиме, що об'єктивно знижує адаптивні можливості економіки.

Однією з проблем екзогенних реформ є ризик конфлікту з ціннісними основами національної системи інститутів. Найчастіше перед державою виникає альтернатива: або уповільнення реформ та їх максимальна адаптація до цінностей населення і національних ціннісно-подібних інститутів, або пригнічення ціннісного імунітету, в тому числі й за рахунок відчутного падіння рівня життя та зростання загальної соціально-економічної конфліктності в суспільстві. У разі вибору останньої альтернативи конфлікт екзогенних норм з внутрішніми цінностями населення може загубитися в потоці інших конфліктів. Для влади виникає своєрідне "вікно Овертона": населення майже не звертає уваги на ціннісно неприйнятні нормативні новації, тому що перед ним постають гостріші проблеми. Проте при цьому закономірно послаблюється внутрішня легітимність держави, що само по собі є значним національним історичним ризиком.

На відміну від екзогенних, ендогенні реформи не потребують штучного пригнічення ціннісної ідентичності населення, тому можуть, і це підтверджує

досвід реформ Ден Сяопіна у Китаї, супроводжуватися зростанням життєвого рівня населення і зниженням конфліктності в суспільстві. У цьому випадку ризики послаблення легітимності та внутрішнього суверенітету держави, якщо вони виникають, мають випадковий, а не закономірний характер.

Найчастіше реформи справляють диференційований вплив на господарюючих суб'єктів: хтось виграє в короткостроковому періоді від зміни правил, але програє у середньостроковому, а хтось – навпаки. Ефекти короткострокового позитивного впливу для окремих суб'єктів здебільшого зумовлені перерозподільними процесами, оскільки для відчутного та сталого зростання суспільного багатства (за успішних реформ) потрібен певний час. Невизначеності фактичним результатам реформ додає фактор очікувань, адже 25 років реформ в Україні за своїм сукупним результатом привчили домогосподарства і корпоративний сектор до справедливості відомого закону Мерфі: всі зміни – на гірше. Однак реформи, якщо вони і розгортаються за таким несприятливим сценарієм, все одно модифікують стимули, мотивації та обмеження суб'єктів.

Італійські дослідники Ф. Каселлі і Н. Дженнайолі [6] зазначали, що у країнах з трансформаційною економікою фінансова реформа і реформа дерегуляції приводять до зростання ефективності використання сукупного підприємницького ресурсу економіки. Професійно найбільш спроможні суб'єкти (мерітократи, за термінологією авторів) здатні привести фірми до рівноваги в поточному періоді швидше і з меншими витратами, ніж це можуть зробити суб'єкти з відносно слабкішими підприємницькими здібностями (untalented). Отже, їх фірми через канал “ринку прав контролю” (market for control) переходять до сильніших суб'єктів. Хоча тут багато що залежить від інституційного забезпечення механізму переходу фінансового й менеджерського контролю в таких структурах.

Слабким місцем моделі Ф. Каселлі і Н. Дженнайолі є ігнорування опортуністичних мотивацій у “мерітократії” та можливості використання легальних і нелегальних рейдерських схем, що притаманні трансформаційним економікам. Урахування опортуністичних мотивацій дає можливість введення в суб'єктну модель системних реформ фактора економічної влади – не тільки як інструмента, а й як сильного стимулу.

Ще однією вразливою ланкою в підході Ф. Каселлі і Н. Дженнайолі є недостатнє врахування ефектів своєрідного фізичного та морального зношення підприємницьких навичок і здібностей, які характеризуються власним життєвим циклом. Сукупність соціально-психологічних, професійних і креативних властивостей, з яких складається поняття бізнес-мерітократії, не є безумовною, а певним чином відображає сьогоdnішній стан технологій та інститутів. Професіонал, який крім обов'язкових навичок має історичне відчуття економіки, широку загальну культуру й ерудицію, може не відповідати існуючим уявленням мерітократії про ефективність і професійні здібності. Проте зміна технологічних та інституційних координат здатна призвести до знецінення в першу чергу тих професійних здібностей, які майже ідеально відповідали поточному стану економіки. Ці професійні активи виявилися занадто *специфічними*, якщо використовувати поняття, запропоноване О. Уільямсоном [16]. Тому тавро untalented, яким Ф. Каселлі і Н. Дженнайолі наділяють сьогоdnішніх аутсайдерів ринку, мало що значить в умовах непередбачуваних змін та ефектів, коли рівновага фірми має меншу відносну цінність, ніж пошук і закріплення нового статусу, що потребує широти історичного погляду та загальної культури.

Глибокі реформи завжди несуть у собі ризик безстатусного стану суспільства та економіки [17] – стану необмеженого хаосу, загальної конфліктності та максимального перебирання варіантів подальшої долі системи. Критерії економічної ефективності за значущістю поступаються критеріям наближення до бажаного стійкого стану з відновленням ролі статусного виміру системи. Можна висунути гіпотезу, що бізнес-мерітократії споконвіку притаманна здатність до креативної опортуністичної поведінки. У цьому разі прогресивні зрушення в суб'єктній структурі економіки, як їх бачать Ф. Каселлі і Н. Дженнайолі, супроводжуватимуться ще й зростанням сукупних трансакційних витрат з усіма можливими наслідками (зниженням рівня спеціалізації, падінням довіри, зростанням витрат на хеджування угод, високими процентними ставками).

Саме креативна опортуністична поведінка може вважатись усталеною ознакою першого покоління пострадянської бізнес-мерітократії. Оскільки історичні реалії українських реформ не заважали, а сприяли відтворенню цих властивостей у другому поколінні, то хід українських реформ не міг бути іншим: більше реформ – більше корупції. Суперечливість позиції зовнішніх кредиторів щодо структури та повноважень антикорупційних інституцій полягає в тому, що кредитори у реалізації антикорупційних реформ вимушені покладатися на той розподіл економічної влади, який склався в Україні в останні 25 років. Ендогенні інституційні реформи як альтернатива розвитку повинні, як мінімум, перебувати в полі зору суспільства і держави. Ендогенні реформи як елемент особливої системи національних економічних заходів можуть стати важливою складовою політики інституціонального протекціонізму, тобто сукупності дій щодо забезпечення інституційних переваг для національних виробників, які не підпадають під норми СОТ. Під впливом інституціонального фактора витрати та ризику входження в національну економіку для іноземних конкурентів зростають. Важливим аргументом на користь ендогенних реформ є врахування фактора “витрат контролю”: за інших рівних умов схильність суб'єктів до порушення вимог нових норм є тим нижчою, чим більше ці вимоги тяжіють до ідентичності.

Це сприяє належним умовам розвитку національного виробництва, технологій, підвищує інституційний імунітет господарської системи у відношенні до руйнівних інституціонально-ціннісних тенденцій у зовнішньому середовищі. У цілому поведінка національної економіки в невизначеному глобальному середовищі стає більш цілісною, системною та адаптивною, стійкою до шоків і криз ендогенного та екзогенного походження. У позитивній динаміці адаптивних здатностей економіки виявляється ґрунтовність обраної стратегії змін.

Інституційна адаптація є найпростішим способом зняття невизначеності функціонування економічних систем та їх суб'єктів. Феномен пристосування означає здатність до життєдіяльності в різноманітних станах середовища. Адаптивні можливості національної економіки – це перший рівень суб'єктності країни. Саме у цих можливостях проявляється економічна незалежність країни, під якою слід розуміти її здатність до відтворення своєї ідентичності в умовах несприятливих змін середовища та максимального використання сприятливих можливостей. Якщо економіка не може ефективно і “напівавтоматично” зберігати цілісність реакцій та функцій в умовах нестійкого середовища, вона втрачає стратегічність поведінки і поступово розмивається як суб'єкт.

Адаптивний потенціал економіки складається з двох компонентів: функціонального та інституційно-структурного. До функціональної складової зазвичай відносять

ті елементи господарської системи, які дозволяють коригувати попит і пропозицію в національній економіці відповідно до екзогенних та ендогенних змін кон'юнктури, а саме ринкові ціни та процентні ставки, оподаткування доходів (особливо у разі прогресивних ставок оподаткування), плаваючі валютні курси, сальдо платіжного балансу, динаміка зайнятості та доходів, інвестиційні рішення з урахуванням дохідності та ризиків. Ці функціональні механізми дозволяють системі утримувати бажану траєкторію економічної динаміки з прийнятними поточними відхиленнями в умовах коливань зовнішньої та внутрішньої кон'юнктури. До інституційно-структурної складової адаптивного потенціалу слід віднести ті елементи, які, по-перше, виступають як неявні передумови дії функціональних компонентів, а по-друге, можуть компенсувати занадто сильну чи неузгоджену дію функціональних компонентів.

Однією з ознак недостатньої або неадекватної інституціональної адаптивності господарської системи є динаміка корпоративних касових залишків і позабанківської готівки домашніх господарств. Зростання ліквідності активів корпорацій та домогосподарств знижує ефективність їх використання, але при цьому дає можливість вичікувати момент, коли неприйнятний рівень невизначеності трансформується в прийнятний рівень ризику. Більш загальними проявами недостатньої інституціоналізації можуть служити непередбачена втрата ресурсів або погіршення доступу до них, знецінення ресурсів, зростання ресурсомісткості ВВП, посилення загальної конфліктності системи внаслідок неадекватності ціннісних та інституційних обмежень, наростаючі масштаби наслідків помилкового вибору, посилення дії некомпенсованих ризиків, розширення масштабів арбітражних операцій. Почастішання таких подій свідчить про зниження ефективності використання ресурсів і технологій, масову дезорієнтацію суб'єктів і зменшення наявної цінності кооперативної поведінки. Поточний стан системи стає більшою мірою випадковим, ніж детермінованим, знижується роль чинників внутрішнього порядку.

Останні 10 років показали інституційно зумовлену вразливість економіки України до несприятливих змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Адаптація економіки до екзогенних та ендогенних шоків відбувалася шляхом глибокої девальвації, прискорення цінової динаміки, скорочення ВВП, зростання боргу, падіння життєвого рівня населення. Після кожного шоку економіка досягала рівноваги на більш низькому рівні і починала повільне відновлювальне зростання, яке залежало не від національного соціально-інституційного, ресурсного та технологічного потенціалів, а виключно від динаміки зовнішнього попиту.

Причини такої сильної зовнішньої уразливості економіки України мають комплексну природу. Частину з них було успадковано від державно-монополістичної моделі народного господарства СРСР. Фактична здатність радянської господарської системи до цілісної поведінки та узгоджених стратегічних реакцій щодо зовнішнього середовища почала неухильно знижуватися ще у 1970-ті роки, що проявлялось у падінні темпів економічного зростання та відставанні від технологічного розвитку країн Заходу.

У ході ринкових реформ в Україні у 1990-х роках стрибок від напівавтаркічної радянської моделі до моделі, що є максимально відкритою до зовнішніх ринків, не супроводжувався створенням захисних інституційних механізмів, які визрівали у розвинутих економіках десятиліттями в умовах поступової лібералізації світової торгівлі у рамках спочатку ГАТТ, а потім СОТ. Розмикання виробничих ланцюжків України у зовнішній світ цілком природно означало переважно сировинну спеціалізацію з усіма її негативними наслідками, але без можливості використання потенціальних переваг.

Важливим напрямом інституційних реформ є побудова збалансованої національної системи інститутів соціальної ринкової економіки. Для зовнішнього спостерігача ознакою належної інституціоналізації економіки є розподіл загальносистемної невизначеності на ризики суб'єктів і ризики системи в цілому. Іноді це може мати вигляд надмірних ризиків окремих суб'єктів. Система бере на себе лише ту частину ризиків, з якими не здатні працювати суб'єкти. Системна цілісність реакцій окремих суб'єктів на зростання невизначеності зумовлена тим, що вони змушені орієнтуватися на узгоджені ринкові критерії ризику та дохідності, а також дотримуватись однакових для всіх інституційних правил та заборон. Відчутне зниження кредитних ризиків суб'єктів завдяки складним фінансовим продуктам на початку 2000-х років не могло не призвести до падіння адаптивного потенціалу через посилення системної невизначеності, що й проявилось у кризі 2008–2009 рр.

Відносини між суб'єктами господарювання і державою в процесі інституційних реформ мають суперечливий характер. Важливу роль у них відіграє співвідношення між формальними і неформальними складовими інституційної системи. Саме стійкі компоненти неформальної складової прямо пов'язані з ідентичністю системи та її суб'єктів. Якщо розрив між ними є значним, а реформи його або фіксують, або розширюють, то рівень тіньової економіки буде дуже високим. Якщо розрив є незначним, то рівень тіньової економіки буде низьким.

Причина негативного впливу тіньової економіки на економічне зростання полягає у високій ставці дисконтування майбутніх доходів, що веде до зменшення інвестицій. І навпаки: низький рівень тіньової економіки супроводжується високим рівнем інвестицій. Наочний приклад – Китай, рівень тіньової економіки якого не перевищує 12%, а частка інвестицій у ВВП при цьому сягає майже 50%. В Україні протилежна ситуація: тіньова економіка в окремі роки дорівнювала 40% і вище, а обсяги інвестицій – не більш як 30%. До речі, це змушує уважніше придивитися до економічного устрою Китаю, який зазвичай трактують як систему, де майже відсутня економічна свобода. Чи погодяться з цим китайські бізнесмени?

Розглянемо розбіжності між сприятливими інституційними умовами ведення бізнесу і показниками конкурентоспроможності та схильності суб'єктів діяти у легальних інституційних структурах (табл.).

Дані таблиці свідчать про важливість фактора ідентичності, дія якого проявляється в парадоксах порівняльних оцінок результатів реформ у різних вимірах. Рейтенгування національних економік за різними методиками та критеріями показує, що ці методики не враховують “ефекту ідентичності”, коли спостерігач поширює власне бачення економічної дійсності з притаманною йому системою критеріїв та переваг на інші ідентичності, чим перекручує справжню картину глобальної економіки.

Дуже показовим є низький (31-ше місце) рейтинг Швейцарії за критерієм *doing business* та один з найвищих (4-те місце у світі) – за ступенем економічної свободи. Отже, високі позиції країни за рейтингами легкості ведення бізнесу та економічної свободи можуть супроводжуватися низьким рівнем заощаджень та інвестицій і високим – тіньового сектору. Прикладом цьому є економіка Грузії: за рейтингом *doing business* – 16-те місце у світі, економічної свободи – 23-те (набагато вище, ніж у Швеції чи Польщі), водночас рівень тіньового сектору сягає більш як 50%. Така економіка є вільною для зовнішнього спостерігача і не зовсім вільною для її внутрішніх суб'єктів. У результаті спотворюються як загальна сума економічної свободи у світовій системі, так і її розподіл між країнами.

**Інституційні умови ведення бізнесу
та рівень тінізації економіки у деяких країнах світу ***

Країна	Рейтинг конкуренто-спроможності	Рейтинг doing business	Рейтинг економічної свободи	Рівень тінізації (%), за оцінками МВФ **
Швейцарія.....	1	31	4	6,9
США.....	3	8	11	7,0
Німеччина.....	5	17	17	7,75
Швеція.....	6	9	26	11,7
Японія.....	8	34	22	8,19
Канада.....	15	22	6	9,4
Південна Корея.....	26	5	27	19,8
Китай.....	28	78	144	12,1
Польща.....	36	24	39	16,7
Азербайджан.....	37	65	91	55,9
Росія.....	43	40	152	33,7
Італія.....	44	50	86	23,4
Латвія.....	49	14	36	25,1
Туреччина.....	55	69	79	27,4
Грузія.....	59	16	23	53,1
Угорщина.....	69	41	58	20,5
Бразилія.....	81	123	122	35,2
Україна.....	85	80	162	42,9
Греція.....	86	61	138	26,4
Молдова.....	100	44	117	39,7
Аргентина.....	104	116	169	24,9
У середньому по країнах світу....				27,78

* Складено автором за даними: Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/> і Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>.

** Оцінки тіньового сектору в різних країнах наведено з праці Л. Медіни та Ф. Шнайдера [17], які використали багатofакторну модель.

Одна з головних причин високого (42,9% у 2015 р.) рівня тіньової економіки в Україні – переважання екзогенних реформ, які слабо пов'язані з ідентичністю країни та її населення. Це прирікає вектор формальних інститутів на розбіжності з вектором ідентичності. Кут між цими двома векторами економічної активності є головною детермінантою, яка визначає розмір тіньової економіки. Ендогенізація реформ – обов'язкова умова бажаного скорочення в національній економіці питомої ваги тіньового сектору.

Враховуючи виняткову важливість ендогенних економічних інститутів, не слід нехтувати можливостями спонтанного саморозвитку громадянського суспільства та інституціоналізації життєздатних форм інтеграції й взаємодії суб'єктів суспільної та господарської діяльності. Синдром неприйняття всього спонтанного і невідконтрольного, що відображає радянське коріння менталітету певного прошарку політичних діячів і державних службовців, поступово долається, але не такими темпами, якими посилюється фундаментальна невизначеність функціонування держави та суспільства.

Висновки

Реформи мають власний зміст, який у дослідженні їх впливів на економіку не можна зводити тільки до зовнішніх проявів або внутрішніх підвалів. Не менш не-

безпечним – у концептуальному і практичному відношеннях – є їх трактування як “чорної скрині”, яка обмежує теоретичний аналіз реформ фіксацією та систематизацією їх макроекономічних і соціальних підстав та наслідків.

Якщо критерієм якості реформ є ступінь їх радикальності або болісності для населення, то не слід дивуватися їх фактичним результатам. Бажані для суспільства результати реформ можна отримати в разі їх ретельної підготовки, належного концептуального обґрунтування, формування адекватних інструментів та соціально-економічних індикаторів їх реального втілення на всіх етапах реалізації. Метою моніторингу реформ є утримання економічної системи в межах припустимих ціннісно-інституційних розривів, мінімальних кутів розбіжностей між векторами ціннісно прийнятної та формально легальної господарської поведінки через оцінку динаміки тіньового сектору.

Інституційні реформи в Україні справляють неоднозначний вплив на поточну і довгострокову ефективність економіки. Недостатня увага до ризиків надмірної екзогенізації розвитку, нехтування наявним ціннісно-інституційним потенціалом адаптації до нестійкого глобального середовища знижують рівень реальної суб'єктності економічної системи України, заважають досягненню національного компромісу щодо цілей економічної ефективності та соціальної стабільності. Саме реальна суб'єктність країни повинна бути одним з головних критеріїв вибору пріоритетів розвитку економіки та суспільства. В ідеалі Україна має стати суб'єктом повної відповідальності за своє сьогодення та майбутнє. Стихійне скорочення сфери суверенного вибору під впливом екзогенних реформ і надалі переважуватиме економічну систему України екзогенною невизначеністю. Покладання на зовнішню невизначеність як привабливу альтернативу внутрішній невизначеності – небезпечний вибір.

Поступові кроки до нової ідеології економічного суверенітету України обов'язково передбачають національну стратегічну модель інституційних реформ, яка повинна містити такі напрями: реформи, які заповнюють інституційні порожнечі та націлені на забезпечення достатнього рівня економічної свободи й інституційної довіри в економіці; реформи, які націлені на забезпечення оптимальної мобільності ресурсів через сприяння ефективності їх використання, технологічній сприйнятливості та структурній гнучкості економіки; реформи, які забезпечують ефективну трансформацію системної невизначеності в ризики окремих суб'єктів, що створює умови для інноваційного розвитку і надання системі достатньої стійкості у невизначеному глобальному середовищі; реформи, які сприяють соціальній адаптації економіки, що є обов'язковою умовою стійкості системи на середніх та довгих інтервалах.

У момент інтенсивних змін країна втрачає частину свого інституційного імунітету, стає аномально відкритою для зовнішніх деструктивних впливів. Презумпція доброзичливості зовнішніх інстанцій (у тому числі й кредиторів) як принцип відносин із зовнішнім світом повинна мати дуже обмежену сферу впливу на національні стратегічні рішення. Урахування національного історичного контексту – важлива передумова розуміння впливу реформ на економічну систему. Якщо реформи, узгоджені з історично сформованою ціннісною ідентичністю населення, фіксують або продовжують еволюційні зміни у ціннісно-подібних інституційних структурах суспільства, то вони мають відносно більшу ймовірність стати успішними, тобто забезпечити відчутне зростання суспільного багатства та національної конкурентоспроможності, розвиток технологій та подальшу соціалізацію економіки.

Список використаної літератури

1. *Perez C.* Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages. – London : Elgar, 2002. – 224 p.
2. *Alesina A., Ardagna S., Trebbi F.* Who Adjusts and When? On the political economy of reforms / Harvard Institute of Economic Research // Discussion Paper Number 2108. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University, 2006.
3. *Blyth M.* Great Transformations: Economic ideas and institutional change in the twentieth century. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – xii + 284 p.
4. *Норт Д.* Понимание процесса экономических изменений : моногр. ; [пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана]. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 256 с.
5. *Acemoglu D., Robinson J.* Persistence of Power, Elites and Institutions // American Economic Review. – 2008. – Vol. 98. – No. 1. – P. 267–293 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.98.1.267>.
6. *Caselli F., Gennaioli N.* Economics and Politics of alternative institutional reforms // The Quarterly Journal of Economics. – 2008. – August. – Vol. 123. – Iss. 3. – P. 1197–1250.
7. *Rodrik D.* The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. – NY : Norton & Company, Inc., 2010. – 337 p.
8. *Hall P.* Historical Institutionalism in Rationalist and Sociological Perspective [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.researchgate.net/publication/228383364>.
9. *Coelho M., Ratnoo V., Dellepiane S.* Political Economy of Policy Failure and Institutional Reform [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.institute-forgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/Political%20Economy%20-0A%20Review%20of%20the%20Literature%2012012015%20Final.pdf>.
10. *Коломієць Г.М.* Невизначеність розвитку господарчих систем і їх реформування : моногр. – Х. : Вид-во Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2004. – 256 с.
11. *Posen A.* The Post-American World Economy. Globalization in the Trump Era // Foreign Affairs. – 2018. – March/April. – Vol. 97. – No. 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2018-02-13/post-american-world-economy>.
12. *Сорос Дж.* Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности ; [пер. с англ.]. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 262 с.
13. *Самуэльсон П.* Основания экономического анализа ; [пер. с англ. В.Г. Блиновой и др. под ред. П.А. Ватника]. – СПб. : Экономическая школа, 2002. – 604 с.
14. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег / Избранные произведения ; [пер. с англ.]. – М. : Экономика, 1993. – 541 с.
15. *Voeri T., Tabellini G.* Does Information Increase Political Support for Pension Reform? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dklevine.com/archive/refs478482800000000244.pdf>.
16. *Уильямсон О.* Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки и “отношенческая” контрактация. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
17. *Тэрнер В.* Символ и ритуал. – М. : Наука, 1983. – 277 с.

References

1. *Perez C.* Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages. London, Elgar, 2002.

2. Alesina A., Ardagna S., Trebbi F. Who adjusts and when? On the political economy of reforms. Harvard Institute of Economic Research. Discussion Paper Number 2108. Cambridge, Massachusetts, Harvard University, 2006.
3. Blyth M. Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
4. North D. *Ponimanie Protsessa Ekonomicheskikh Izmenenii* [Understanding the Process of Economic Change]. Moscow, PH of SU-HSE, 2010 [in Russian].
5. Acemoglu D., Robinson J. Persistence of power, elites and institutions. *American Economic Review*, 2008, Vol. 98, No. 1, pp. 267–293, available at: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.98.1.267>.
6. Caselli F., Gennaioli N. Economics and politics of alternative institutional reforms. *The Quarterly Journal of Economics*, 2008, Vol. 123, Iss. 3, pp. 1197–1250.
7. Rodrik D. *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. NY, Norton & Company, Inc., 2010.
8. Hall P. Historical institutionalism in rationalist and sociological perspective, available at: <https://www.researchgate.net/publication/228383364>.
9. Coelho M., Ratnoo V., Dellepiane S. Political economy of policy failure and institutional reform, available at: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/Political%20Economy%20-%20A%20Review%20of%20the%20Literature%2012012015%20Final.pdf>.
10. Kolomiets' G.M. *Nevyznachenist' Rozvytku Hospodarchykh System i ikh Reformuvannya* [Uncertainty of Development of Economic Systems and their Reform]. Kharkiv, PH of V. N. Karazin Kharkiv National University, 2004 [in Ukrainian].
11. Posen A. The post-American world economy. Globalization in the Trump era. *Foreign Affairs*, March/April 2018, Vol. 97, No. 2, available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2018-02-13/post-american-world-economy>.
12. Soros G. *Krizis Mirovogo Kapitalizma. Otkrytoe Obshchestvo v Opasnosti* [Crisis Of Global Capitalism: Open Society Endangered]. Moscow, INFRA-M, 1999 [in Russian].
13. Samuelson P. *Osnovaniya Ekonomicheskogo Analiza* [Foundations of Economic Analysis]. SPb., School of Economics, 2002 [in Russian].
14. Keynes J.M. *Obshchaya Teoriya Zanyatosti, Protsenta i Deneg. Izbrannye Proizvedeniya* [The General Theory of Employment, Interest and Money. Selected Works]. Moscow, Ekonomika, 1993 [in Russian].
15. Boeri T., Tabellini G. Does information increase political support for pension reform?, available at: <http://www.dklevine.com/archive/refs478482800000000244.pdf>.
16. Williamson O. *Ekonomicheskie instituty kapitalizma: Firmy, rynki i "otnoshencheskaya" kontraktatsiya* [Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets and Relational Contracting]. SPb., Lenizdat, 1996 [in Russian].
17. Turner V. *Simvol i Ritual* [The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual]. Moscow, Nauka, 1983 [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 20 серпня 2018 р.
The article was received by the Editorial staff on August 20, 2018.*